

Етнократія як суспільно-політичне явище

Світлана Бойко,

докторант

Міжрегіональної академії управління персоналом

У статті здійснюється спроба дослідження проблем етнократії. Розглядаються її соціальні основи та ідеологія.

Однією з важливих ознак сучасного світу є його етнічне розмаїття, його багатокультурність, які принципово по-новому порушують питання як про збереження щонайменшого етносу, так і про розбудову національних держав, а також про формування атмосфери толерантності у міжетнічній взаємодії. Все активніше дебатуються й поняття етнократії – говориться навіть про тенденцію до її домінування в суспільно-політичному житті.

Тлумачний словник суспільствознавчих термінів за редакцією Н. Яценка подає таке визначення етнократії: „1. Влада, панування еліти певного етносу (нації) над іншими народами. 2. Моноетнічна політична влада, мета якої створення етнічно „чистих” територій як „найкращого” способу руху народів до „демократії”. 3. Домінування колективних інтересів і прав етносу над індивідуальними інтересами і правами особистості” [19, с. 123]. Малий етнополітичний словник за редакцією О. Антонюка, В. Волобуєва і М. Головатого трактує це поняття так: „**Етнократія** – (грецьк. *ethnos* – народ, *kratos* – сила, влада) – форма політичної влади, за якої здійснюється управління економічними, політичними, соціальними і духовними процесами на основі монополії національних (етнічних) інтересів домінуючої етнічної групи на протипагу інтересам інших націй і народів” [10, с. 84].

У політичній системі етнократія характеризується монопольним пануванням представників еліти домінуючого етносу в структурах політичної влади як на центральному, так і на регіональних рівнях. За етнократії формується і підтримується протистояння інтересів нації та особи не стихійно, а свідомо й цілеспрямовано. Етнократія ставить амбіційні політичні цілі, які зводяться до того, щоб „свій народ” був домінуючим стосовно інших народів. Роль цих чинників значно зростає в періоди суспільної трансформації, що породжує національні кризи, міжетнічні конфлікти. Наслідком цього є те, що влада на місцевому, регіональному рівнях концентрується в руках етнократичних сил.

Етнократичні режими, як правило, зацікавлені в конфліктах, у підвищенні напруги в суспільному житті. Для цього етнократія як форма здійснення владних повноважень не обмежує себе використанням випробуваних і пошуком специфічних засобів управління, „вона не задовольняється виробленими тисячолітньою історією прийомами, які постійно удосконалювались, видозмінювались, модернізувались” [2, с. 23]. Одним із таких проявів етнократії на суспільні процеси є геноцид.

Геноцид (від грецьк. *genos* – рід, плем'я і лат. *caedere* – вбивати) – здійснення масових знищень, переслідування, гоніння окремих груп населення за расовими, національними, релігійними мотивами на основі принципу колективної відповідальності [10, с. 141]. Термін „геноцид” порівняно новий. Вперше він був використаний у книзі польського правника єврейського походження Р. Лемкіна „Влада країн Осі в окупованій Європі”, виданій 1944 року у Вашингтоні. Однак геноцид як явище не був винаходом німецьких фашистів. За словами О. Кінга, члена „Римського клубу”, людина як вид стала домінувати на планеті тому, що нещадно знищувала не тільки інших живих істот, а й слабші раси та менш пристосованих до виживання членів своєї ж людської родини.

У міжнародно-правове поле поняття „геноцид” було введено ухваленою 11 грудня 1946 року Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, яка визначила: „Згідно з нормами міжнародного права, геноцид є злочином, який засуджується цивілізованим світом, і за вчинення якого головні винуватці мають бути піддані покаранню” [9, с. 239]. 9 грудня 1948 року ГА ООН одногосно ухвалила „Конвенцію про запобігання злочину геноциду і покарання за нього”, яка набула чинності з 12 січня 1951 року. До геноциду відносять також умисне створення життєвих умов, розрахованих на фізичне винищення певних етнічних груп.

Практика геноциду має давню історію. Всі випадки геноциду в історії людства важко перелічити, але відомо, що їх було багато. Знищення „інших” народів, особливо в середні віки, здійснювалося переважно за релігійними мотивами. Коли античні римляни завоювали Карфаген, то три чверті його населення було вирізано, а решту продано в рабство. За кілька років, починаючи з 1492, іспанці майже цілком винищили двадцятимільйонне населення Карібського басейну. Можна назвати актом геноциду й знищення аборигенів у Квінсленді (Австралія) в 1840 – 1897 роках, племені герреро в південно-західній Африці німцями-колонізаторами (1884 -1906 рр.); винищення індіанських племен в Америці багато дослідників також відносять до геноциду.

Нові часи за своєю жорстокістю ні в чому не поступаються Середньовіччю, а в деяких випадках навіть їх перевершують. Тільки в ХХ столітті геноцид забрав життя близько 120 мільйонів чоловік. Назвемо найбільш відомі: голокост – знищення євреїв на окупованих Німеччиною та її союзниками територіях під час Другої світової війни (6 млн. чоловік),

геноцид проти вірменського народу в 1915 - 1923 роках в Туреччині. Коли про геноцид щодо євреїв дещо згадувала радянська наука і публіцистика, то щодо вірменів панувала цілковита мовчанка. Вважаються проявом геноциду дії Німеччини, спрямовані проти неарійського населення, в першу чергу проти слов'ян, циганів.

Останнім часом розпочато вивчення випадків геноциду в Бурунді, Руанді, Боснії. До геноциду можна віднести й трагедію, що розпочалася в Сумгаїті 27 лютого 1988 року, яка незабаром переросла в погроми в Баку, а потім перекинулася на Вірменію.

В Україні три найбільших у світі за їх наслідками є голодомори-геноциди (1921 - 1923, 1932 - 1933, 1946 - 1947 рр.), сплановані і здійснені сталінським режимом, більшовицькою владою як планові політичні акції. Найжахливішим за кількістю жертв, який, напевно, перевищує геноцид проти вірменів і євреїв разом узятих, вважається голодомор 1932 - 1933 років, який обірвав життя щонайменше 7 мільйонів українців.

Наступним засобом етнократичного механізму можна назвати етнічні чистки – різновид геноциду, що проявляється у вигнанні, витісненні одного народу іншим. Прикладом можуть бути події, пов'язані з розпадом Югославії в 1990-х роках, особливо в Боснії та Косові. Що стосується Боснії, то тут чистки відбувалися більше на конфесійній, ніж на національній основі, оскільки всі учасники конфлікту розмовляли однією мовою. По-іншому розвивалися події в Косово. Складність цього конфлікту полягає в тому, що і серби, і албанці, які проживають на цій території, вважають цю землю своєю. У цьому історичному слов'янському регіоні після відродження Югославії в 1940-і роки за рішенням президента Й. Тіто було надано можливість албанцям оселятися в цьому краї. Через півстоліття албанське населення стало переважати за чисельністю, що обумовило посилення націоналістичних настроїв, претензій албанців на владу, підтримку ідеї створення „Великої Албанії”. Відбулися масові демонстрації етнічних албанців, що становлять 90 % населення краю, з вимогою надання Косово незалежності. 1974 року, з прийняттям нової сербської конституції, Косово було гарантовано такі широкі права автономії, що воно фактично перетворювалося на самостійний суб'єкт федерації. Проте албанців не задовольняє такий статус, вони домагалися статусу республіки, оскільки вважають, що це дасть їм можливість порушити питання про самовизначення й вихід зі складу Югославії. Усвідомивши загрозу, югославське керівництво намагалося різними (у тому числі й жорстокими засобами) зупинити цей процес. Етнічні чистки, спрямовані проти албанського населення, які здійснювалися в 1980 - 1990-х роках, обернулися, за підтримки НАТО, на геноцид сербів. Так, з 45 тисяч сербів в столиці Косово Пріштині залишилося 130 чоловік. Сербів виганяли з їх осель, створювали нестерпні умови для життя. „Конфлікт на Балканах у першій половині 1990-х років змусив політиків та дослідників по-новому

подивитися на етнічні конфлікти. Він продемонстрував, наскільки складними й глибокими є причини, які призводять до конфлікту, і наскільки складно знайти рішення, яке б задовольняло обидві сторони” [6, с. 29].

У політичній практиці виокремлюють такий засіб етнократії, як апартеїд (мовою бурів *apartheid* – роздільне проживання) – політика крайньої дискримінації за расовими, національними, релігійними та іншими ознаками [12, с. 83]. Апартеїд узаконюється: політично (позбавлення виборчих, політичних, громадянських прав), економічно (нижча платня за однакову працю), соціально (заборона на свободу пересування, у тому числі й територіальна ізоляція). Апартеїд оголошено ООН, іншими міжнародними організаціями як злочинні дії щодо людства, котрі створюють суттєву загрозу міжнародному праву і безпеці. Класичною формою апартеїду була політика колишнього расистського режиму ПАР.

Політику апартеїду проводять і деякі держави пострадянського простору, які вдаються до дискримінаційних заходів стосовно інших народів. Так, кривавий і тривалий конфлікт в Абхазії розпочався ще до проголошення незалежності Грузії. Деякі дослідники, аналізуючи причини грузино-абхазького конфлікту, зазначають, що його коріння – в політиці грузинського керівництва, яке з другої половини 1930-х років здійснило щодо до абхазького народу такі заходи: фізичне винищення абхазької інтелігенції, вигнання абхазів з усіх керівних державних посад і заміна їх грузинами, закриття абхазьких шкіл, вилучення з програм середньої школи вивчення абхазької мови, масове заселення Абхазії грузинами, фальсифікація історії Абхазії і оголошення абхазького народу грузинським плем'ям.

Складна і заплутана історія взаємовідносин народів, що населяють цю територію, була ускладнена наприкінці 1980-х – початку 1990-х років діями націоналістично налаштованих політиків. Після розпаду СРСР Тбілісі прагнув до відновлення повного політичного контролю над своєю провінцією – Абхазією. Абхазька еліта, яка за часів СРСР могла захищати свої інтереси шляхом балансування між Москвою і Тбілісі, опинилася в повній залежності від грузинської еліти. Така зміна політичного становища породила конфлікт еліт, що став основою грузино-абхазького конфлікту, оскільки новий статус значно звужував можливості абхазької еліти і загрожував її політичному існуванню. На думку Г. Перепелиці, можна стверджувати, що головною метою абхазів було не так створення власної держави, як збереження власної самобутності та ідентичності. Абхазьку еліту задовольняв би такий політичний статус, який сприяв би збереженню самобутності: „...основна ідея абхазького націоналізму полягала не в отриманні державної незалежності, а в забезпеченні виживання абхазів як окремої етнічної групи” [13, с. 52].

Ще одним із основних засобів етнократії є тероризм - незаконне використання насильства або загрози насильства (вбивства, захоплення літаків, будівель, заручників тощо) на недержавному рівні проти осіб або проти власності для залякування цивільного населення чи будь-якої його частини, залякування уряду з метою зміни його курсу для досягнення політичних або інших цілей.

Тероризм – явище складне, динамічне й багатопланове. Перший в історії випадок свідомого використання терористичної практики було зафіксовано на Близькому Сході у I столітті до н. е., коли групи сікаріїв фізично знищували представників єврейської знаті. Тоді ж з'явилася секта мусульман-ісмаїлітів під проводом Хасана ібн-аль-Сабаха, який перетворив тероризм на основний засіб боротьби з політичною опозицією.

Розвиток тероризму – це наслідок активного розшарування населення, його ідеологічного розмежування, створення політичних рухів, партій, які сповідують різні політичні погляди та ведуть боротьбу за владу. 1894 року італійський анархіст вбив французького президента С. Карно. 1897 року анархісти смертельно поранили імператрицю Єлизавету Австрійську та вбили іспанського прем'єр-міністра А. Кановаса. 1900 року жертвою терориста став король Італії Умберто I. 1901 року був убитий президент США В. Маккінлі.

Незаконне насилля в тій чи іншій формі, яке використовується з політичною метою, є головною ознакою тероризму. Тероризм є однією з найбільш небезпечних соціальних дисфункцій. В. Кудрявцев називає чотири особливості тероризму. По-перше, тероризм спрямований не стільки на пошкодження, знищення об'єкта посягання, скільки на створення атмосфери страху, тривоги, паніки, відчуття небезпеки, загрози. По-друге, місце здійснення терористичного акту передбачити важко, а часто й неможливо; злочинці його обирають, розраховуючи на максимальний ефект. По-третє, особа терориста невідома (і може залишитися невідомою не тільки у випадку його втечі, але й загибелі). Нарешті, тероризм розвивається в міжнародному масштабі, і тому об'єктами нападу терористів можуть бути люди, споруди не тільки на вітчизняній території, але й в інших країнах. Оскільки мета терористів – залякати населення і уряд, викликати якомога ширший суспільний резонанс, то вони зазвичай обираються об'єкти, по-перше, з великим скупченням людей, по-друге, які мають важливе історичне, політичне, військове або інше значення, що могло б привернути увагу місцевого населення або навіть світової громадськості. Показовим прикладом цього може бути напад на будівлі Міжнародного торгового центру в Нью-Йорку у вересні 2001 року.

За даними СБУ, в 1996 - 1997 роках в Україні було скоєно понад 560 злочинів терористичного характеру, внаслідок чого 90 осіб (з них 15 представників владних структур) загинуло. Оперативна обстановка

характеризується зростанням активності міжнародних терористичних організацій, насамперед з країн Близького Сходу („Хезболах”, „Абу Ніджалль”, „Хамас”, „Брати-мусульмани”), які прагнуть використовувати територію України для транзиту своїх бойовиків до країн Західної Європи, а також для підготовки акцій проти послів та представників інших держав в Україні, насамперед США та Ізраїлю.

Отже, розвиток сучасного тероризму обумовлений, по-перше, зміцненням ролі релігії як наслідку процесу деідеологізації у внутрішньому житті деяких країн світу та міжнародних відносин; по-друге, розвитком транснаціональної організованої злочинності та пов’язаною з нею нелегальною торгівлею зброєю, радіоактивними матеріалами; по-третє, наслідками науково-технічного прогресу та вдосконалення глобальних інформаційних технологій; по-четверте, високими темпами урбанізації в світі.

Проблема класифікації „різновидів” сучасного тероризму непроста. Так, К. Хіршман виокремлює п’ять різновидів тероризму.

1) Ідеологічний або революційний тероризм, спрямований на досягнення політичної або соціальної мети.

2) Релігійний тероризм, який прагне нав’язати норми поведінки, що базуються на тій чи іншій релігії, наприклад, японський культ „Аум-сінрікьо”.

3) Вузькоспрямований тероризм, який є „войовничим активізмом” окремих груп чи індивідів, котрі протестують проти дій уряду, що сприймаються як неправильні або провокаційні.

4) Тероризм „обраних” – це окремі особи з психічними відхиленнями або психічнохворі, які вважають себе зобов’язаними виконати якусь місію, чи дотримуються певної соціальної філософії – вони діють поодиночці, ретельно плануючи свої терористичні операції.

5) Етнополітичний тероризм. До нього відносять акції етнічних або політичних меншин з метою створення власної держави, або, принаймні, досягнення політичної чи культурної автономії. Він виникає тоді, коли йдеться про національну меншину, включену до складу національної більшості, яка відмовляє меншині в певних правах – найчастіше в праві на етнополітичне самовизначення. „В цьому випадку етнічні меншини нерідко розглядають тероризм як єдиний шлях заявити про свої вимоги” [7, с. 26]. Приклади етнотероризму – арабські смертники в Ізраїлі, баски (ЕТА), сіцилійські сепаратисти, північні ірландці, курди, на сучасному етапі – карабахці й чеченці. Заслуговує на увагу висновок, зроблений М. Сетроном і О. Девісом у дослідженні „Тероризм 2000 року: майбутнє обличчя тероризму”: „Завтрашні терористи надихатимуться не політичною ідеологією, а лютою етнічною і релігійною ненавистю” [7, с. 38].

У дослідженнях з етнічних проблем, здійснених в другій половині ХХ

століття, увага почала зосереджуватися на методах етнократичної влади, таких як **акомодація, акультурація, асиміляція**.

Акомодація – процес пристосування політики держави до вимог етнічних меншин, що призводить до формального визнання деяких прав національних груп і спільнот” [19, с. 132]. Реалізується вона в кількох напрямках. По-перше, в територіальній автономії, коли етноси отримують певну державну чи адміністративну самостійність аж до федерального устрою. Поряд з цим можливе функціонування нетериторіальної автономії, коли права, повноваження та можливості етносів реалізуються у сфері культури, освіти, духовного життя, що дозволяє консолідувати національну самосвідомість, зберегти національні звичаї й традиції, розвивати рідну мову. Іноді акомодація виражається в такій формі, як участь представників національних меншин в державному управлінні за дотримання пропорційності представництва національних (етнічних) меншин у владних структурах, як, наприклад, у Дагестані.

Не менш цікавим явищем прояву етнократії є **аккультурація** етнічна – складний процес і результат взаємовпливу етнічних культур, який полягає у сприйнятті однією з них (зазвичай менш розвиненою) елементів іншої, а також поява нових культур [6, с. 79]. Проблема аккультурації почала досліджуватися у першій половині XIX століття (У. Х. Хоумз, Дж. Боас, У. Дж. Макджі), а особливо широко у 1920 - 1930 роках через необхідність вивчення впливу „білої” американської культури на індіанців і „чорних американців” (М. Уїлсон, М. Мід, І. Шапер, Р. Лоуї, Б. Малиновський). Акультурація розпочинається тоді, коли один народ засвоює культурні цінності іншого, але при цьому зберігає свою етносвідомість.

Найчастіше в культурі народу поєднуються елементи своєї культури і надбаної. Така форма називається **бікультуризмом**. Це своєрідний сплав культур різних етносів, що виникає, як правило, внаслідок аккультурації, у якому між різнорідними етнічними елементами виникає своєрідний розподіл сфер впливу [9, с. 118]. Бікультуризм характерний, зокрема, для такого багатонаціонального регіону, як Північний Кавказ. Яскравий приклад цієї форми – культура козацтва.

Складовою частиною бікультуризму є **білінгвізм** (двомовність) – продукт розвитку етномовних процесів, сутність якого полягає в домінуванні двох мов у мовній сфері суспільства; ситуація використання індивідом двох мов як основного засобу спілкування в різних сферах своєї мовної діяльності [9, с. 120]. Білінгвізм виникає внаслідок міграційних, завойовницьких процесів, як фактор постколоніальних явищ у суспільному житті. Найчастіше причиною білінгвізму є існування у суспільстві двох мовних спільнот зі своїми мовами. Може також виникати ситуація, коли в суспільстві кілька національних меншин спілкуються між собою мовою, яка не збігається з мовою титульного етносу (російська мова

в Казахстані чи Киргизії). Однією з причин виникнення білінгвізму є політика колоніалізму. Нав'язування метрополією своєї мови (яка може бути чужою для всіх етнічних груп завойованої території або збігатися з мовою однієї з національних меншин) в судочинстві, освіті, науці поступово призводило до набуття мовою метрополії статусу однієї з найпоширеніших (дуже часто офіційної). Білінгвізм характерний для країн, які звільнилися від колоніальної залежності. Це зумовлено або нерозробленістю мов корінних етносів у галузі права, економіки, політики, або реакцією на ситуацію, коли кожна національна меншина прагне піднести свою мову до статусу другої державної мови. Тож аби уникнути конфронтації, уряд молодій державі визнає другою державною мовою мову метрополії. Білінгвістичні процеси можуть призвести до формування нової мови як синтезу двох основних; до витіснення чи асиміляції однією мовою іншої, або, навпаки, стати фактором збереження національних мов у суспільстві.

Не менш значущу роль відіграє і процес **асиміляції** – (лат. *assimilation* – уподібнення, ототожнення, злиття) – процес поступового розчинення самостійного етносу або його частини серед більшого етносу чи групи етносів [9, с. 128]. Внаслідок цього етнос, що асимілюється, втрачає власні характерні ознаки (мову, традиційну культуру, етнічну самосвідомість тощо) та засвоює етнічні стереотипи іншого етносу. Асиміляція може відбуватися добровільно (природно) шляхом поступового засвоєння етнокультурних традицій однієї групи іншою. При цьому спершу зникають ознаки етнічності у сфері матеріальної і лише потім – у сфері духовної культури.

Розрізняють асиміляцію вимушену (насильницьку), яка ігнорує етнічні системи, створює всілякі перешкоди для нормального функціонування етносу, нищить соціальні зв'язки, завдає глибоких політичних і духовних руйнацій народам, що потрапили під її згубний вплив. Цей вид асиміляції за своїм змістом подібний до процесу деетнізації. Він призводить до розпорошеності етносу, знищення його етнічних особливостей і, зрештою, до підпорядкування його панівній нації. Така політика обумовлює широкомасштабні репресії щодо інших етносів. Це поглинання здійснюється насильницьким шляхом, тобто етнократичним. Саме такі акції призвели в Західній Європі до фактичного зникнення майже всіх невеликих етнічних народів та їх злиття з основними націями. Так, послідовну і жорстку асиміляцію проводить турецька влада стосовно курдів, що проживають у східній частині цієї країни. Тут вже багато років діє надзвичайний стан. Пригнічується будь-який прояв національної самодіяльності: викладання ведеться тільки турецькою мовою, не стимулюється і не підтримується розвиток економіки в цих регіонах.

Асиміляційні процеси в колишньому СРСР відбувалися в більш „стертому”, уповільненому темпі. З одного боку, практично жодна з національних груп і спільнот не припинила свого існування. З іншого боку, процес русифікації здійснювався досить інтенсивно, що виразилося в

масовому поглинанні національних культур російською, у зменшенні впливу національного менталітету. Цей процес особливо інтенсивно проходив в автономних областях і республіках.

Отже, судячи з історичного досвіду етнічного розвитку, цивілізовані форми прояву всіх названих засобів і методів міжетнічного взаємозв'язку носять природний, ненасильницький характер. Грубе застосування владою етнократичного режиму на користь одного етносу завжди має антигуманний характер.

Література:

1. **Авдєєв В. Б.** Кастова етнократія. www.ru.sograd.xromo.com
2. **Варзар І. М.** Політична ентологія як наука. – К., 1994. – 307 с.
3. **Дмитриев А. В.** Конфліктологія. – М., 2000. – 154 с.
4. **Желев И. С.** Фашизм и тоталитарное государство. – М., 1991. – 84 с.
5. Известия. 2001. 11 сентября.
6. **Кіссе А. І.** Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз: Монографія. – К.: Логос, 2006. – 380 с.
7. **Николаев И.** Новый лик терроризма \ \ Обозреватель. 2001, № 7 - 8.
8. Независимая газета, 1996, 6 июля.
9. **Майборода О.** Російський націоналізм в Україні (1991 - 1998 рр.). – К., 1999. – 261 с.
10. Малий етнополітичний словник \ О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. – К.: МАУП, 2005. – 288 с.
11. Политология. Энциклопедический словарь. М., 1993. – 396 с.
12. Политология: Словарь-справочник \ М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. – М., 2001. – 426 с.
13. **Перепелиця Г. М.** Генезис конфлікту на пострадянському просторі Європи.
14. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.
15. **Римаренко С. Ю.** Самовизначення особи, нації, держави. – К., 1999. – 257 с.
16. Статус етнонаціональних меншин (порівняльно-правовий аспект). – К., 1996. – 147 с.
17. **Тощенко Ж. Т.** История и современность. Социологические очерки. – М.: „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЕН), 2003. – 432 с.
18. **Филипов В.** „Нулевой вариант” в этнополитике – путь к гражданскому равноправию в обществе // Федерализм. № 2, 1997. – 46 с.
19. **Яценко Н. Е.** Толковый словарь обществоведческих терминов. – СПб., 1999. – 327 с.